

PODOBA A ÚSKALÍ TERÉNNÍHO VÝZKUMU V PROSTŘEDÍ RADIKÁLNÍCH KRAJNĚ PRAVICOVÝCH USKUPENÍ

Monika Tošnerová

*Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni
tosnerovam@gmail.com*

ÚVOD

V ÚVODU textu je třeba zmínit, že své výzkumné zkušenosti jsem získala primárně v terénu při realizaci výzkumných aktivit během studia na Katedře politologie Fakulty mezinárodních vztahů VŠE v Praze. Výzkumy, kterých jsem se účastnila, byly tedy z hlediska cílů zaměřeny čistě politologicky a nikoliv etnologicky/antropologicky. Tato okolnost však nemá vliv na etnologickou/antropologickou relevanci tohoto textu, jelikož článek je zaměřen metodologicky a jeho přidanou hodnotou má být sdílení výzkumných zkušeností získaných během terénního výzkumu ve specifickém prostředí, tj. v prostředí krajně pravicových skupin či hnutí.

Své výzkumné cesty mezi lety 2015 a 2016 jsem podnikala jako členka výzkumného týmu v rámci projektu s názvem „Strategie a taktiky současné české krajní pravice: Vzkříšení „černé internacionály““. První cestu jsem realizovala do regionu Lazio v Itálii, jejímž cílem bylo nezúčastněné pozorování akcí v rámci výročí historické události „Pochodu na Řím“ a navázání kontaktu se skupinou Casa Pound. Dále jsem v rámci programu ERASMUS strávila zimní semestr 2015 na Boloňské univerzitě. Během tohoto pobytu jsem měla možnost provádět terénní výzkum v severní i střední Itálii (zejména v regionech Emilia-Romagna, Abruzzo a Lazio), a to jak v univerzitním prostředí, tak mimo něj. Výzkumný fokus zde směřoval na politickou stranu Lega a hnutí Casa Pound. Účastnila jsem se také několika ohlášených

demonstrací v České republice (zejména v městech Praha a Brno).

Cílem tohoto textu je nejen popsat úskali a specifika terénního výzkumu ve zvoleném prostředí, ale i představení vybraných aspektů tohoto typu výzkumu a konfrontace jejich ustálených definic či zásad s vlastní výzkumnou zkušeností. V rámci článku zazní i polemika s ohledem na pojetí a etiku terénního výzkumu: část článku bude věnována otevřenosti výzkumu a etickému aspektu ve spojení s daty kriminalizující povahy. Dále bude pozornost zaměřena na specifika vstupu do prostředí krajně pravicových hnutí. Závěr článku bude věnován zásadám a partikularitám vedení rozhovorů ve zmíněném terénu.

Vzhledem k tomu, že v textu hojně zaznívá termín „krajně pravicová uskupení“ (konkrétně pak skupiny či hnutí), dovoluji si zde připojit stručný teoreticko-politologický exkurz. V současné politické a historické vědě nacházíme pro zmíněná uskupení množství terminologických vymezení. Můžeme se setkat s širokým spektrem pojmů a atributů spojovaných (nikoliv však výlučně) s těmito uskupeními. Jedná se o přívlastky jako „extrémistická“, „radikální“, „antisystémová“, „populistická“, „neofašistická“, „postfašistická“ nebo „neonacistická“ (viz např. Ignazi 2003; Mareš 2003; Mudde 2002; Sartori 2005). Tento terminologický pluralismus je příznačný právě pro pravděpodobně nejpůvodnější termín „krajní pravice“. Ten je nejvšobecnější, nejméně normativní a umožňuje tak badatelům největší flexibilitu s ohledem na výběr zkoumaného uskupení. I náš výzkumný

tým se k využití tohoto termínu v rámci výše zmíněného výzkumného projektu uchýlil. V odborné literatuře je popsáno mnoho definičních rysů a charakteristik krajní pravice, od její ideologie, přes důvody vzestupu jednotlivých stran, až po profilaci jejích členů a přívrženců. Do výzkumu jsme zařadili uskupení, která z hlediska ideologie bylo možné označit za radikální krajní pravici, v některých případech se jednalo i o uskupení otevřeně antisystémová.

Pro dokreslení kontextu článku zde ve zkratce uvedu i cíl původního politologicky zaměřeného projektu. Výzkumným záměrem našeho týmu bylo provedení analýzy, která by byla schopná rozebrat existující spolupráci a možnosti, či překážky spolupráce krajně pravicových subjektů na evropské úrovni. Výzkum si kladl za cíl odpovědět na otázku, zda byl v době výzkumu (převážně v roce 2015) prostor pro hlubší spolupráci mezi krajně pravicovými stranami na evropské politické scéně. Z toho vyplývaly následující podotázky: Je možné, aby se soudobá parlamentní krajní pravice, tj. jak její radikální proudy, tak antisystémové proudy, sjednotila? Jaké jsou podstatné rozdíly, a kde jsou průniky z hlediska ideologie, programu či strategie? Jaké jsou hlavní překážky hlubší spolupráce?

Zároveň jsem se však badatelsky zajímala (i po skončení výzkumného projektu) o další skupiny a hnutí, tj. nikoliv pouze strany, jež byly relevantní pro výzkumný projekt. Příkladem takového uskupení je hnutí Casa Pound. Jedná se neofašistické italské hnutí, jež inspiroje i mladé aktivisty české radikální a antisystémové pravice, kteří se pokoušejí znovu hledat své vzory v Itálii a přebírat úspěšné aktivistické strategie a taktiky (Dlouhý 2015).

TERÉNNÍ VÝZKUM

Jak je patrné již z úvodu, výzkum využívající kvalitativní metody v terénu není v dnešní době už zdaleka příznačný pouze pro etnologii či kulturní a sociální antropologii. Terénní výzkum je využíván i v rámci jiných humanitních disciplín (politologie, sociologie apod.). Existují výzkumné cíle, které není badatel schopen naplnit takřikajíc „z pohodlí vlastní židle“, a je zapotřebí vyrazit do terénu

nehledě na vědní disciplínu. Podle Touška (2012, 25–26) je terénní výzkum za využití primární metody zúčastněného pozorování tradičně chápán jako to, co odlišuje antropologii od ostatních sociálně-vědních disciplín. Pro dovysvětlení svého tvrzení Toušek s nadsázkou dodává, že zatímco sociolog měří od svého pracovního stolu abstraktní souvislosti mezi kvantitativními daty (trochu nepatřičně též nazývanými „tvrdá data“), jejichž „sběr“ sám neprováděl, a vytváří závěry o lidech či sociálních jevech, které nikdy neviděl či nezažil, tak antropolog, resp. etnograf provádí převážně interpretace kvalitativních dat (velmi nepatřičně též nazývaných „měkká data“) o lidech, se kterými byl dlouhodobě v přímé a blízké interakci, a jevech, které sám zažil či se stal jejich svědkem. Dle mého názoru (a tento text jej dokládá) se ale v dnešní době, kdy se v akademickém diskurzu humanitních věd upírá stále větší pozornost k „jednání lidí“, kvalitativní metody terénního výzkumu (dříve výsostně antropologické/etnologické) stále častěji využívají i v rámci jiných společensko-vědních disciplín (viz např. Dlouhý 2015).

V této části textu bych ráda upřela pozornost na samotný pojem „terénní výzkum“. Podle Pavláska a Noskové (2013, 11) panuje kolem tohoto pojmu jistá nejednoznačnost. Je jím totiž označován jak dlouhodobý stacionární výzkum, tak je v současnosti běžně používán pro jakékoliv získávání dat „mimo domov“. První varianta (tj. dlouhodobý stacionární výzkum), obnášející i dlouhodobé zúčastněné pozorování, resp. etnografii, je bohužel často jen věčným přáním a prázdnou deklarací než důsledně aplikovanou praxí. Jako by heslo „čas jsou peníze“ bylo i heslem současných antropologů/etnologů (ibid., 12). Hirt (2012, 11) také hovoří o dlouhodobém stacionárním výzkumu jako o metodologickém konceptu postaveném na „zúčastněném pozorování“. Dodává však, že obnáší práci s primárními daty, čili s informacemi získanými samotným badatelem v rámci přímého kontaktu s informátory. Stejný problém s termíny existuje například i v němčině. O nejednotnosti používání tohoto termínu svědčí i to, že Brenich (2001, 87–95) zahrnuje do „terénního výzkumu“ jak interview a zúčastněné pozorování, tak písemné dotazování.

Vzhledem ke zmíněné nejednoznačnosti pojmu „terénní výzkum“ cítím potřebu specifikovat, jak je chápán v tomto textu. V rámci mých výzkumných cest do terénu bylo jedním z cílů zmapovat a pochopit vnímání světa (i historie) vybranými krajně pravicovými komunitami. Využívala jsem při tom zejména metody zúčastněného pozorování a vedení rozhovorů (většinou polostrukturovaných, ale i neformálních), tj. pouze metody spojené se získáváním informací samotným badatelem přímo v terénu a v přímém kontaktu s informátory/respondenty. V mém případě se nejednalo o dlouhodobý stacionární výzkum, ale spíše o řadu výzkumných cest. Jednotlivé pobyty v lokalitě se pohybovaly v řádech dnů, týdnů, ale i měsíců.

VSTUP DO PROSTŘEDÍ

Obecně lze tuto fázi výzkumu označit za zcela klíčovou, jelikož výrazně ovlivní možnosti realizace výzkumu, kvalitu získaných dat a potažmo i výsledky výzkumných aktivit. Je tedy bezpodmínečně nutné, aby této fázi přecházela důkladná příprava. V první řadě by se mělo jednat o přípravu v podobě studia dostupných pramenů, literatury i digitálních zdrojů o krajně pravicové skupině, se kterou se badatel chystá přijít do kontaktu. Tyto materiály by měly zahrnovat jak informace ohledně proklamovaného ideologického zaměření skupiny, tak historického exkurzu s ním souvisejícího. Badatel by měl mít maximální povědomí o tom, na co skupina historicky navazuje (strana/hnutí/osobnost apod.) a jaká je její interpretace dějin. Nesmí být opomenuto ani důkladné studium v oblasti proklamovaného ideologického směřování, tj. velká pozornost by měla být věnována nejen zmíněné historické oblasti, ale i té politické. Dalším důležitým aspektem by mělo být také studium webových stránek a profilů jednotlivých uskupení (nebo jejich členů) na internetu a sociálních sítích (mají-li je). Posledně zmiňované velice přispívá k tomu, aby badatel lépe odhadl „uzavřenost“ a případnou agresivitu vůči nečlenům konkrétní skupiny. Lze to též odhadnout na základě způsobu komunikace či sebe prezentace skupiny na webových profilech. Neméně důležitou informací, kterou lze z internetu také

často vyčíst, je adresa sídla uskupení nebo přinejmenším jméno kontaktní osoby, na kterou se badatel může obrátit.

V rámci „předvstupní“ fáze doporučuji kromě výše zmíněného studia také kontakt s dalšími badateli (je-li to možné), kteří mají již se zvoleným krajně pravicovým uskupením zkušenost. Podobně jako v mém případě kontakt se zkušenějšími výzkumníky výrazně pomůže vyvarovat se chyb, které například jiný badatel udělal a znemožnilo mu to (či velice ztížilo) vstup do prostředí. Badatel se dozví, zda je skupina vstřícná, na co si dát při svém vystupování pozor, jakým tématům se vyhnout a nač dbát, než se výzkumník rozhodne vyrazit do přímého kontaktu se členy zvoleného uskupení.

Posledním aspektem, na který by se měl výzkumník v průběhu „předvstupní“ fáze zaměřit, je vlastní osoba. A to z hlediska dosavadní akademické činnosti (především publikační), vzhledu, sexuální orientace i původu. V tomto ohledu je důležité předem zjistit, o jakou skupinu se z ideologického hlediska jedná, tj. zda jde o skupinu (neo)nacisticky/nacionalisticky či (neo)fašisticky laděnou. Od toho se pak často odvíjí i relevance zmíněných oblastí týkajících se vlastní osoby.

Rasový původ a s tím související možné židovské kořeny jsou pro badatele relevantní především při vstupu do skupin, které kladou ideologicky důraz na čistotu krve národa (objevují se pojetí na úrovni státu či celé Evropy). Například u skupin, které považují židy za „škůdce“, je pak zapotřebí dát si pozor nejen na vlastní původ, ale i na značky oblečení, které badatel bude mít při kontaktu s takto vyhraněnou skupinou na sobě. Některé značky oblečení mohou mít ve světě zvolené komunity tzv. „židovský cejch“ s ohledem na svou vlastnickou strukturu uskupením označenou za židovskou. Vzhledem k náročnosti a nemožnosti dohledávání či zjišťování informací ohledně vlastnické struktury jednotlivých značek oděvu, bot apod. je pro badatele výhodnější vydávat se do terénu v nenápadném a značkami neoznačeném oděvu.

Hovoříme-li o vzhledu badatele při vstupu do terénu, zahrnuje nejen již výše zmíněný oděv, ale i skutečnost, zda je badatelem muž či žena. Ženy mohou být při výběru zkoumané

krajně pravicové skupiny omezeny. Některá uskupení mohou být tradičně konzervativně laděna a mohou ženě přisuzovat pouze roli matky a ochránitelky domácnosti (což je ale v očích členů takto laděných skupin úctyhodná a důležitá role). To však znamená, že ženě nepřísluší zapojovat se do politického života, nepotřebuje být příliš vzdělaná apod. Ze strany členů některých uskupení tak může dojít minimálně k despektu vůči badatelce nebo přímo k její ignoraci a odmítnutí komunikace s ní. V souvislosti se vzhledem badatele zmíním ještě jednu důležitou oblast a tou jsou dnes velice rozšířená tetování. V případě, že má badatel viditelné tetování, je potřeba dát si pozor, zda jeho symbolika není v rozporu s ideologií zkoumané skupiny. Zároveň by měl být výzkumník připraven, že není-li symbolika tetování na první pohled zjevná, bude na ni dotazován. Je tedy dobré se na podobné dotazy předem připravit.

Krátce se zde zmíním i o relevanci sexuální orientace badatele. V případě, že badatel není „tradičně heterosexuální“, je lepší se o orientaci nezmiňovat. Krajně pravicové skupiny a hnutí jsou zpravidla konzervativně založené a vůči LGBT+ komunitě značně netolerantní. Každý výzkumník by se měl tedy zamyslet i nad vlastním aktivismem v této oblasti, který by mohl být jednoduše dohledatelný na internetu či v rámci profilů na sociálních sítích (např. v podobě proklamované účasti na různých akcích/průvodech nebo účasti v podobně tematicky zaměřených skupinách). Při zanedbání zmíněného by se výzkumník v prostředí některých konzervativních krajně pravicových uskupení mohl ocitnout i v přímém ohrožení.

Posledním aspektem „předvstupní fáze“, který nesmí žádný badatel opomenout před kontaktem s jakoukoliv krajně pravicovou skupinou či hnutím, je vlastní předchozí publikační činnost. Badatel musí počítat s tím, že v počáteční fázi kontaktu s vybraným krajně pravicovým uskupením bude jeho publikační činnost důkladně lustrována a posuzována. Zmíněné může zásadně ovlivnit ochotu členů uskupení s výzkumníkem komunikovat a zároveň hrozí, že s ním kontakt zcela ukončí. Autoři, kteří se krajní pravici věnují dlouhodobě, musí často počítat s tím, že terénní výzkum mohou realizovat pouze jednou až dvakrát,

a mělo by tak být ideálně na počátku jejich výzkumné činnosti, když ještě nenesou „nálepku“ přidělenou krajně pravicovou komunitou jako autorů „píšících bludy“ či „nepravdy“, které zpravidla nekorespondují s populisticky proklamovaným postojem jednotlivých krajně pravicových skupin. Nejedná se však o pravidlo, je pouze důležité sledovat ohlas krajně pravicové komunity na vlastní předchozí publikační činnost a být si případně vědom, že vyvolala-li vlnu kritiky, bezpečný vstup do terénu může být výzkumníkovi navždy znemožněn.

Jak je patrné z výše zmíněného, i pouhá příprava před samotným vstupem do terénu vyžaduje ze strany výzkumníka nemalé nároky. Poté následuje samotný moment vstupu do prostředí a kontakt se zvoleným krajně pravicovým uskupením. Na základě vlastních výzkumných zkušeností doporučuji následující způsoby vstupu do terénu: (a) pomocí tzv. gatekeepera, (b) díky své vlastní vynalézavosti nebo (c) díky dovednosti, která je danou skupinou ceněna a badatel ji ovládá.

(a) Ke vstupu do terénu za pomoci gatekeepera není potřeba nic zásadního dodávat. Jedná se o kontakt s uskupením za pomoci člověka, který je přímo členem vybrané skupiny, nebo člověka, který je s ní v těsném kontaktu, a má její důvěru. Gatekeeper badatele představí a případně se za něj zaručí. Najít gatekeepera je však v prostředí krajně pravicových skupin či hnutí velice vzácné a nesnadné, proto je úspěšný vstup do terénu nejčastěji spojený s velkou dávkou štěstí badatele.

(b) V souvislosti s tímto bodem se výzkumníkovi vyplatí zejména důkladná předchozí příprava, díky níž bude moci členy uskupení zaujmout (projevením znalosti historie státu, ve kterém skupina působí; otevřeným přístupem; projevením upřímného zájmu o aktivity skupiny apod.).

(c) Posledním z výše zmíněných způsobů vstupu do terénu je znalost dovednosti, již výzkumník ovládá a jež je danou skupinou oceňována. Tato dovednost následně zaručí badateli získání respektu v očích členů zvolené krajně pravicové skupiny/ hnutí. Za tyto dovednosti můžeme v případě zahraničních výzkumů označit např. vysoký stupeň znalosti místního jazyka nebo ovládnutí sportu, kterému

se členové vybrané skupiny věnují (např. bojové sporty, veslování).

OTEVŘENÝ VS. SKRYTÝ VÝZKUM A ETIKA VÝZKUMNÍKA

V následující části textu bych se ráda krátce věnovala problematice volby výzkumníka mezi otevřeným a skrytým výzkumem v prostředí krajně pravicových uskupení. Zároveň se zde budu také okrajově zabývat etickým aspektem výzkumu v případě, že se badatel setkává s daty kriminalizující povahy.

Formalizované procedury a pravidla výzkumné etiky vedou dnes výzkumníky jednoznačně k provádění otevřených výzkumů (např. TCPS 2018). Hovoříme-li o výzkumu v terénu krajně pravicových skupin či hnutí, jsem zastáncem spíše otevřeného či polo-skrytého výzkumu. V tomto ohledu lze použít i termín tzv. selektivní informovanosti (Bernard 2006, 358) nebo parciální pravdy (Barton 2011; Thorne 1980).

Identita výzkumníka nemůže zůstat utajena z důvodů již zmíněných v předchozí části textu. Vzhledem k tomu, že je výzkumník při vstupu do terénu v drtivé většině případů prověřován, je jednoznačně žádoucí, aby (i s ohledem na svou bezpečnost) neskrýval svou identitu a oznámil svůj záměr dozvědět se o skupině více. Otázkou je, zda je žádoucí seznamovat jednotlivé informátory i s detaily výzkumného projektu (konkrétními cíli apod.). Zde bych volbu ponechala na jednotlivých badatelích. Výzkumník by měl důkladně promyslet, zda je tento krok bezpodmínečně nutný a nevytvoří v konkrétním případě spíše více překážek. Zpravidla má badatel na výběr mezi dvěma variantami. Prvním řešením je rozhodnutí, že si zachová své výzkumně-etické svědomí a nebude vybočovat z trendu etiky otevřených výzkumů. V rámci druhé varianty badatel volí méně otevřený přístup, aby neriskoval znemožnění vstupu do některých terénů či vznik překážek s ohledem na použití metody zúčastněného pozorování. Na toto hrozící riziko otevřeného výzkumu v terénu ve svém textu upozorňují i Hejnal a Lupták (2013, 139), nikoliv však ve vztahu ke konkrétnímu prostředí, ale s ohledem na jakýkoliv terén.

Hovoříme-li o etických dilematech, je vhodné zmínit v této části také etiku výzkumníka ve vztahu k datům kriminalizující povahy, se kterými může výzkumník přijít v průběhu svého pobytu v tomto typu terénu do kontaktu. Prostředí krajně pravicových skupin či hnutí nelze jednoznačně označit za prostředí deviantních skupin. Nelze však ani vyloučit, že by výzkumník v rámci zúčastněného pozorování mohl přijít do styku s eticky problematickými daty. Adler (1985) popisuje tři typy takovýchto dat: „provinilé vědění“ (guilty knowledge), „provinilé pozorování“ (guilty observation) a „provinilé jednání“ (guilty action). V prvním případě má badatel pouze povědomí, že byl spáchám trestný čin či přestupek. V druhém případě je výzkumník přímým svědkem tohoto činu a ve třetím případě se pak páchání zmíněných činností přímo účastní. V této souvislosti musím souhlasit s vědecko-etickým přístupem, který ve svém textu hájí Hejnal a Lupták (2013, 141). Ti radí tento typ dat vůbec nezmiňovat nebo přísně anonymizovat. Výzkumník by se neměl stavět do role soudce, jeho jediným cílem by mělo být porozumět.

ZÁSADY VEDENÍ ROZHOVORŮ (NEJEN) V PROSTŘEDÍ RADIKÁLNÍCH SKUPIN

Bez ohledu na zvolený typ vedeného rozhovoru (bibliografického, strukturovaného, polostrukturovaného, zaměřeného atd.) existuje v odborné literatuře množství autorů, kteří radí v podobě mnoha pouček i doporučení, jakým způsobem rozhovory realizovat (např. Ritchie a Lewis 2003; Schütze 1999; Toušek 2012; Vaněk, Mücke a Pelikánová 2007). Někteří autoři zároveň radí, čeho by se měl výzkumník naopak vyvarovat. Dle mého názoru je však „univerzálních zásad“ obecně aplikovatelných na vedení rozhovoru jen velmi málo. Výzkumník by se měl samozřejmě na samotnou realizaci vždy připravit v maximální možné míře. Zároveň by ale měl předem počítat s nejrůznějšími scénáři a předem si promyslet své jednání alespoň v nejvíce kritických variantách (odmítnutí ze strany informátora, agresivního jednání apod.). Na základě svých zkušeností z terénu krajně pravicových uskupení se do značné míry mohu ztotožnit s výčtem doporučení vedení

polostrukturovaných rozhovorů (mnou nejčastěji využívanou metodou), která ve svém textu uvádí Toušek (2012, 69–70):

(a) Jde-li o individuální rozhovor, zamezte přítomnosti dalších osob, pokud je to možné.

(b) Vždy respondenta/informátora ujistěte, že neexistují dobré nebo špatné odpovědi, ale pouze odpovědi.

(c) Rozhovor zkuste začít obecnou nepřímou otázkou, která aktéra „rozpovídá“.

(d) Otázky nečtěte z papíru, ale formulujte je vlastními slovy, dle kontextu měňte jejich pořadí a pokládejte nové otázky vyplývající z průběhu rozhovoru.

(e) Respondentovi/informátorovi nechte dostatečný prostor a čas na jeho vlastní odpověď, zbytečně mu neskákejte do řeči a nespěchejte na něj.

(f) Nebojte se zakročit, když se příliš vzdálí od tématu.

(g) Je-li to možné, použijte nepřímou otázku spíše než přímou.

(h) Stimulujte respondenta/informátora k rozvíjení odpovědi prostřednictvím sondování (tj. různými způsoby rozvíjení odpovědi do hloubky).

(i) Vyvarujte se používání odborných termínů, cizích a slangových slov, pokud je nepoužívá sám respondent/informátor.

(j) Věnujte pozornost vlastní intonaci a dikci, stimulujte dynamiku rozhovoru vhodným neverbálním chováním.

(k) Prokazujte zájem, pochopení, ale nebojte se říct vlastní názor, vyžaduje-li to situace.

Budeme-li v souvislosti s výše uvedeným výčtem dále hovořit již pouze ve vztahu k terénu krajně pravicových uskupení, je potřeba zdůraznit, že s ohledem na bod (k) musí být výzkumník velice opatrný a spíše rezervovaný. Vyjadřování vlastních soudů a názorů ze strany výzkumníka je lepší (pokud to lze) se zcela vyhnout. Na základě zkušeností získaných ve zmíněném specifickém terénu uvádím následující rozšíření seznamu doporučení pro toto prostředí:

(l) Otevřenost a vřelý přístup ze strany badatele: je dobré projevovat názorovou nezáujatost, nesoudit, nevyjadřovat nesouhlas (např. s ideologií respondenta/informátora), jakkoliv by badatel mohl s tím, co zazní během rozhovoru,

vnitřně nesouhlasit. Cílem badatele by mělo být vyvolat u členů uskupení dojem, že by mohl aspirovat na budoucího člena skupiny (nikoliv však vyslovením tohoto záměru nahlas). Akademici bývají v mnoha krajně pravicových skupinách/hnutích poměrně „žádaným zbožím“. A není málo případů, kdy výzkumník podlehne fascinaci krajně pravicových ideologií právě během pobytu v terénu. Je tudíž žádoucí, aby si badatelé hlídali udržení určitého (i vnitřního) odstupu.

(m) Neočekávat uniformitu v přístupu k respondentům/informátorům. Ke každému je třeba přistupovat individuálně a počítat s vysokou heterogenitou členů jednotlivých skupin (s ohledem na věk, stupeň dosaženého vzdělání, sociálně-ekonomickou situaci apod.). Heterogenita respondentů je pak přímo úměrná heterogenitě jednotlivých uskupení.

(n) Projevovat znalost i neznalost tématu zároveň: znalost by měla být projevována v oblasti národních dějin konkrétního státu a historie obecně. Badatel tak získá v očích členů zkoumaného uskupení větší respekt. Zároveň by měl výzkumník projevovat neznalost a zájem s ohledem na způsob, jakým chápou dějiny členové dané skupiny (např. koho považují za stěžejní osobnosti dějin).

(o) Badatel musí být připraven, že je rozhovor zpravidla zahájen důkladným dotazováním ze strany informátorů/respondentů. Souvisí to s již výše zmíněnými specifiky vstupu do prostředí. Výzkumník může čelit množství formálních i méně formálních dotazů, jejichž zodpovězení podmiňuje další kontakt se zkoumanou skupinou. Výzkumník by měl odpovídat velmi obezřetně a pravdivě. Obvykle totiž po tomto úvodním seznámení dochází k odložení pokračování rozhovoru do doby, než dojde k ověření získaných informací o badateli. V případě, že badatel neuvedl pravdivé informace nebo něco (co by mohlo skupinu popudit) záměrně zatajil, nedoporučuji mu se na další setkání dostavit. Výzkumník by se mohl ocitnout v ohrožení a čelit agresivnímu chování ze strany členů zkoumané skupiny.

(p) Dávat si během rozhovoru pozor na slovník užívaný ze strany členů některých krajně pravicových uskupení. Na straně badatele pak hrozí nepochopení a desinterpretace. Dlouhý (2021) na základě svých výzkumů

zaznamenal, že členové některých krajně pravicových uskupení využívají zástupné termíny k nahrazení některých slov, která by mohla být pejorativně zabarvena nebo vzbuzovat negativní emoce. Jedná se například o slovo „komunitarismus“, které je v krajně pravicovém slovníku běžně používáno namísto termínu „segregace“. Dalším hojně užívaným souslovím je „organická demokracie“, jež bývá synonymem pro „autoritářský režim“. Během rozhovorů se badatel v rámci některých uskupení může setkávat například i s odvoláváním se na řecké antické státy. Je však potřeba si uvědomit, že tyto státy neměly nic společného s demokratickým uspořádáním. Obecně lze tedy tvrdit, že je žádoucí se v případě některých abstraktních termínů dále hlouběji nepřímě doptávat, aby badatel správně pochopil jejich význam prizmatem zkoumaného krajně pravicového uskupení.

ZÁVĚR

V tomto textu byla nastíněna z mého pohledu nejvýznamnější specifika a úskalí realizace terénního výzkumu v prostředí krajně pravicových uskupení. Cílem bylo představit vybrané oblasti terénního výzkumu, které považuji za nejvíce odlišné či specifické ve srovnání s „běžným terénem“. V textu jsem uvedla získané poznatky z prostředí krajně pravicových uskupení v podobě rozšíření a/nebo konfrontace s obecnými definicemi, radami či doporučeními z učebnic nebo jiných textů zaměřených na terénní výzkum. Podrobně jsem popsala náležitosti, kterými je potřeba se jako výzkumník krajně pravicových uskupení zabývat před i během vstupu do prostředí. Jednalo se o rozšíření a popis specifík této fáze výzkumu, které není v etnologickém/antropologickém diskurzu věnována zvláštní pozornost vyjma toho, že je tato fáze obvykle zmíněna v rámci struktury výzkumu společně s krátkou definicí. Zpravidla jde pouze o zmínku v oblasti „přípravy výzkumníka formou studia vybraného prostředí“ a zkratkový seznam možných způsobů vstupu do terénu, čímž autoři obvykle končí (srov. např. Budilová 2015, 17; Soukup 2011, 251–274). Já jsem tuto fázi v rámci výzkumu v prostředí krajně pravicových uskupení naopak označila za klíčovou a věnovala jí zaslouže-

nou pozornost. Vstup do prostředí jsem v textu dále rozdělila do dvou sub-fází, tj. „předvstupní fáze“, kam jsem zařadila předchozí důkladnou přípravu výzkumníka v oblasti znalostí a informovanosti o zvoleném uskupení (tj. historie, ideologie apod.) a vlastní osobu výzkumníka (tj. jeho vzhled, sexuální orientace, rasový původ a předchozí publikační činnost). Za druhou sub-fázi jsem označila samotný způsob „vstupu do terénu“ a i tento aspekt jsem podrobněji specifikovala ve vztahu k vybranému prostředí (tj. pomocí gatekeepera; díky vlastní vynalézavosti; díky dovednosti, které si cení členové vybraného krajně pravicového uskupení).

V další části textu jsem vycházela z Touškových (2012) doporučení vedení polostrukturovaných rozhovorů, jejichž výčet jsem rozšířila o další zásady relevantní pro specifické prostředí krajně pravicových uskupení. Zároveň jsem zpochybnila aplikovatelnost jedné ze zásad. V rámci této zásady Toušek doporučuje, aby výzkumník prokazoval zájem, pochopení, ale zároveň se nebál říci vlastní názor, což nemusí být pro výzkumníka v tomto specifickém prostředí vždy vhodné.

Zastavila jsem se i u polemiky nad otevřeností výzkumu a výzkumnou etikou. Tato polemika se zabývá úskalími v oblasti rozhodování výzkumníka ohledně otevřenosti výzkumu a nakládání s daty kriminalizující povahy. Vystávají zde následující otázky, které by si měl každý badatel před vstupem do terénu zodpovědět: Jak by měl výzkumník s ohledem na etiku výzkumu zacházet s daty kriminalizující povahy? Jaká je role výzkumníka během jeho pobytu v terénu ve vztahu k pozorovaným věcem? Jak moc/zda je „etický, plně otevřený výzkum“ přínosný ve smyslu kvality i kvantity získávaných dat v terénu? Zodpovězení zmíněných otázek usnadní badateli pohyb (nejen) ve specifickém terénu krajně pravicových uskupení.

Relevanci tohoto textu spatřuji nejen v jeho přidané hodnotě v metodologické oblasti, ale i v souvislosti se stále rostoucím fenoménem migrace v Evropě (mezi jednotlivými státy i té proudící z jiných kontinentů), který je zároveň jedním z významných témat v oblasti krajně pravicové komunity a její politické agendy. Lze tak s vysokou pravděpodobností

očekávat, že dojde i k rostoucí tendenci v počtu zastánců/členů krajně pravicově orientovaných uskupení. Věřím, že by tento trend mohl mít zároveň vliv na růst poptávky po výzkumné činnosti v oblasti krajně pravicového prostředí. Nabízí se například nezodpovězené otázky typu: Co přivádí členy takto vyhraněných uskupení ke krajně pravicovým myšlenkám a netoleranci? Jakou optikou hledí na okolní svět? Doufám, že výše popsaná doporučení a zásady s ohledem na různé aspekty vybraných metod terénního výzkumu v prostředí krajně pravicových uskupení ulehčí realizaci výzkumu v tomto specifickém prostředí nejednomu badateli.

PODĚKOVÁNÍ

Ke vzniku tohoto článku výrazně přispělo skvělé vedení a výzkumné zkušenosti Mgr. Miloše Dlouhého, PhD., který mi umožnil zapojení do výzkumného projektu zaměřeného na prostředí krajně pravicových uskupení a který se ujal mého odborného vedení.

ZDROJE PODPORY

Výzkum byl podpořen IGS projektem (č. F2/32/2015) s názvem „Strategie a taktiky současné české krajní pravice: Vzkříšení ‚černé internacionály‘“, který byl realizován na Katedře politologie Fakulty mezinárodních vztahů VŠE v Praze.

POUŽITÉ ZDROJE

Adler, Patricia. 1985. *Wheeling and Dealing*. New York: Columbia University Press.

Barton, Bernadette. 2011. „My Auto/Ethnographic Dilemma: Who Owns the Story?“ *Qualitative Sociology* 34: 431–445.

Bernard, Russel H. 2006. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Oxford: AltaMira Press.

Brenich, Rolf W. 2001. „Quellen und Methoden.“ In *Grundriß der Volkskunde: Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie*, ed. Rolf W. Brednich, 77–100. Berlin: Reimer.

Budilová, Lenka J. 2015. „Etnografie a terénní výzkum.“ In *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*, eds. Laco Toušek et al., 9–21. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Dlouhý, Miloš. 2015. „Casa Pound Italia: Návrat a nástup historického fašismu.“ *Politologická revue* 2015/2: 65–89.

Dlouhý Miloš. 2021. Projev ku příležitosti křtu knihy Jan Rataj, Miloš Dlouhý a Antonín Háka, *Proti systému! Český radikální konzervatismus, fašismus a nacionální socialismus 20. a 21. století*. 10. 11. 2021, Masarykův ústav vyšších studií ČVUT v Praze.

Hejnal, Ondřej, a Lubomír Lupták. 2013. „Když výzkum, tak skrytý: Serpentinami formalizované etiky.“ In *Když výzkum, tak kvalitativní: Serpentinami bádání v terénu*, eds. Michal Pavlásek a Jana Nosková, 133–147. Brno: Masarykova Univerzita a Etnologický ústav AV ČR.

Hirt, Tomáš. 2012. „Teoretický a institucionální rámec aplikované antropologie: Úvod do problematiky.“ In *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*, eds. Tomáš Hirt et al., 7–23. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Ignazi, Piero. 2003. *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Mareš, Miroslav. 2003. *Pravicový extrémismus a radikalismus v ČR*. Brno: CDK.

Mudde, Cas. 2002. *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester: Palgrave.

Pavlásek, Michal, a Jana Nosková. 2013. *Když výzkum, tak kvalitativní: Serpentinami bádání v terénu*. Brno: Masarykova Univerzita a Etnologický ústav AV ČR.

Ritchie, Jane, a Jane Lewis, eds. 2003. *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*. London: Sage.

Sartori, Giovanni. 2005. *Strany a stranické systémy*. Brno: CDK.

Schütze, Fritz. 1999. „Narativní interview ve studiích interakčního pole.“ *Biograf* 20: 36 odst.

Soukup, Václav. 2011. *Antropologie: Teorie člověka a kultury*. Praha: Portál.

TCPS. 2018. „Tri-Council Policy Statement: Ethical Conduct for Research Involving Humans.“ Viděno 28. 3. 2022. https://ethics.gc.ca/eng/policy-politique_tcps2-eptc2_2018.html.

Thorne, Barrie. 1980. „You Still Takin’ Notes?‘ Fieldwork and Problems of Informed Consent.“ *Social Problems* 27: 284–297.

Toušek, Laco. 2012. „Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie.“ In *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*, eds. Tomáš Hirt et al., 25–73. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Vaněk, Miroslav, Pavel Mücke a Hana Pelikánová. 2007. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.